

ELS INVERSORS CATALANS I LA CONQUESTA DEL MUNI (1900-1926)*

GUSTAU NERÍN I ABAD

Centre d'Estudis Africans

RÍO MUNI, EL TERRITORI TAMBÉ ANOMENAT GUINEA CONTINENTAL ESPANYOLA, va ser un dels darrers territoris africans en ser colonitzats. Espanya al·legava, amb fonaments més que dubtosos, que aquells terrenys li pertanyien en virtut del Tractat del Pardo del 1778, pel que Portugal va cedir a Espanya les illes de Fernando Poo i Annobón (territoris que no controlava) i el dret a comerciar amb la zona de costa propera.¹ En realitat, la presència espanyola a la Guinea Continental durant el segle XIX va ser més aviat escassa: tan sols es va aconseguir el control efectiu de les illes litorals de Corisco, Elobey Chico i Elobey Grande, així com d'alguns enclavaments costaners a la zona de l'estuari del Muni (com cap San Juan). A l'interior de Río Muni, al país fang, es feia sentir una forta resistència a la presència dels blancs.²

El 1901, després de llargues negociacions, els espanyols van aconseguir mitjançant el Tractat de París que se'ls reconegués la sobirania sobre un petit territori de forma rectangular de 26.000 km²: Río Muni. En realitat, no es van disposar gaires esperances en la nova colònia i la premsa espanyola gairebé no es va fer ressò de l'acord diplomàtic. Pedro Jover, el responsable espanyol de la Comissió de Límits hispano-francesa, va mostrar el seu pessimisme: "Para sacarle fruto es indispensable que sean explotados por grandes capitales, ¿existen éstos en España? Sí, pero no vendrán aquí".³ El seu company José Gutiérrez Sobral sospitava que el territori acabaria essent "una carga grandísima para el Estado".⁴ Woermann, el delegat alemany a la Conferència de Berlín, ja havia advertit a Francisco Coello, el seu homòleg espanyol, que el territori era poc rendible. Aquest no va rebatre la seva apreciació, però va puntualitzar que es tractava d'un afer de "dignitat nacional".⁵

En realitat, els espanyols anaven retardats en la tasca de refermar la seva presència al continent africà. La colonització del veí Camerun, a càrrec dels alemanys, estava molt més avançada.⁶ També els francesos havien ocupat amplis territoris de l'interior del Gabon (aleshores integrat al Congo), abans de la fi del segle XIX.⁷ Fins

¹ Antonio CARRASCO GONZÁLEZ, "La negociación del Tratado de París de 1900...".

² Capitaine J. B. ROCHE, *Au pays des Pahouins...*, p.114.

³ Pedro JOVER Y TOVAR, "De Cádiz a Fernando Poo y al Muni", p.389.

⁴ José GUTIÉRREZ SOBRAL, "La Guinea Española", p.14.

⁵ María Dolores GARCÍA CANTÚS, "Fernando Poo: una aventura colonial española...", p.595.

⁶ Helmuth STOECKER (ed.), *German Imperialism in Africa*, p.66.

⁷ José SAINZ RAMÍREZ, *Imperios coloniales*, p.78.

i tot el territori de la Guinea Equatorial havia estat explorat, principalment, pels francesos. Al segle XIX, els espanyols tan sols havien enviat dues expedicions al territori: la d'Iradier de 1875 (extremadament precària) i la de Montes de Oca i Osorio (el 1885-1886). En canvi, pel Muni hi havien passat el franco-americà Du Chaillu (1856) i els francesos Serval (1862), Nicolas (1885), Crampel (1889), Pobéguin (1890), Fourneau (1890), Cuny (1894) i Lesieur, Trilles, Foret i Tanguy (1899-1900).⁸ Encara que el 1900 ja s'havien instal·lat algunes factories espanyoles a la zona del Muni, en aquella regió era més important la presència d'altres potències. El 1880 l'Exèrcit francès ja havia instal·lat destacaments a Campo, a Bata i a Benito. Els missioners espiritans gals, amb seu a Libreville (al Gabon), havien establert missions als mateixos enclavaments. Diferents empreses colonials franceses havien obert nou factories al territori del Muni, on també s'hi havien instal·lat diverses factories britàniques i alemanyes.⁹

El 1900 ni tan sols es comptava amb una cartografia fiable de la Guinea Continental (i trigaria molt de temps en fer-se).¹⁰ El 1922 es va aconseguir corregir alguns errors en els mapes que s'usaven, del 1901: hi havia errades de més de quaranta quilòmetres en la ubicació de determinats punts.¹¹ L'any 1926 es va portar a terme un *raid* aeri, que en realitat constituïa una eina publicitària de la colonització de la Guinea Espanyola. Com a tasca complementària, la Patrulla Atlàntida tenia l'encàrrec de fer fotografies aèries per cartografiar el territori del Muni. Els avions, que van volar quatre dies sobre el territori continental, havien de ser "els ulls de la colonització".¹² Sembla ser que no van tenir massa èxit, ja que el 1934 seguia sense existir una cartografia completa del territori.¹³ Els alts càrrecs colonials no en tenien ni idea de com era el país: el 1910 el comissari regi per a les colònies equatorials creia que els fang i els "pamues" eren dos ètnies diferents, quan en realitat es tractava de dos etnònims diferents del mateix poble.¹⁴

Ángel Barrera, que va ser governador del territori durant quinze anys, reconeixia la seva desolació en una carta a Maura: "No se puede V. figurar la tristeza que siento al ver el poco ambiente colonial que hay, siento una pena inmensa al ver lo desconocido que es aquello".¹⁵ No és estrany que s'arribés a plantejar l'abandonament dels territoris equatorials. El 1916 va fer-ho l'antic ministre d'Estat González Hontoria, en presència del president de Consell de Ministres. El lobby colonialista de Barcelona, per oposar-se a les seves propostes, va haver d'endegar una intensa

⁸ A. MANDONGO-NZAMBI, "La délimitation des frontières du Gabon...", p.20-48; Enrique de ALMONTE, *Los naturales de la Guinea Española...*, p.22.

⁹ A. MANDONGO-NZAMBI, "La délimitation..." , p.47; Abelardo de UNZUETA, *Guinea Continental Española*, p.64.

¹⁰ AGA, G-175; Manuel LOMBARDEO VICENTE, "Cartografía del África Española", p.249.

¹¹ AGA, G-924, exp. 2.

¹² AHA, exp. 1217/2.

¹³ Manuel LOMBARDEO VICENTE, "Cartografía del África Española", p.249-250; P. NOVO i F. CHICARRO, "Notas de un viaje...", p.132.

¹⁴ Diego SAAVEDRA Y MAGDALENA, *España en el África Occidental...*, p.143.

¹⁵ FDAM, 406/1.

campanya publicitària, que en bona part va ser finançada per la Compañía Transatlántica.¹⁶ Barrera i els seus partidaris van passar-se gairebé trenta anys tractant de demostrar que el territori era rendible, per tal d'evitar-ne l'abandonament (els càlculs del Ministeri d'Estat els eren favorables: en efecte, Espanya n'obtenia beneficis).¹⁷ Els francesos fins i tot pensaven que els espanyols acabarien deixant el Muni (per això el Tractat de París incloïa una clàusula que fixava la cessió d'aquest territori a França en cas d'abandonament).¹⁸

La Guinea Espanyola era la Ventafocs entre les poc rellevants colònies espanyoles (com ho era el veí Congo en el si del potent Imperi gal).¹⁹ Els colons de la Guinea creien que se'ls feia un greuge comparatiu respecte al Marroc. El 1920, la subvenció per a la Guinea era tan sols un 1,5% de la subvenció atorgada al protectorat nord-africà, tot i que el Marroc no era una colònia que oferís grans beneficis a la metròpoli.²⁰ El 1921 Barrera va denunciar aquesta situació a Maura. El mateix Cambó, en uns articles a *La Veu de Catalunya*, va coincidir amb les seves opinions: calia atorgar prioritat a la conquesta de l'Àfrica Equatorial sobre l'aventura militar magribina.²¹ Però els cercles colonialistes espanyols i catalans dedicaven escassa atenció a la Guinea.²² No era més sensible al tema el govern; quan el 1925 la Presidència va crear un departament dedicat als afers colonials, va batejar-lo "Direcció General del Marroc i Colònies".

Davant l'abandonament en què Espanya deixava aquest territori, que formalment era colònia seva, ben aviat van sorgir conflictes amb les possessions franceses i alemanyes. La delimitació efectiva de les fronteres, sobre el terreny, va ser molt difícil. El 1901 i el 1906, sengles comissions de límits hispano-franceses van recórrer les fronteres guineanes, però alguns dels punts limítrofs van ser mal fixats, per la qual cosa els resultats d'aquestes expedicions no van ser validats i van seguir apareixent disputes per la possessió de determinats poblats.²³ A la frontera nord també van produir-se alguns contenciosos amb Alemanya, ja que aquesta estava més avançada en la colonització i anava prenent territoris atribuïts a Espanya en el Tractat de París.²⁴ França fins i tot es va plantejar la possibilitat de demanar la retrocessió de la Guinea Continental, tot al·legant que la presència d'un territori colonial espanyol no conquerit a la frontera del Gabon enterbolia el desenvolupament d'a-

¹⁶ Carlos SOUJOL, *Ventajas para España...*, p.6; *¿Debe España conservar nuestras posesiones de Guinea?*, p.103.

¹⁷ FDAM, 451/12; MINISTERIO DE ESTADO, *Memoria a las Cortes...* p.10; Manuel GÓNGORA ECHENIQUE, *Ángel Barrera y las posesiones españolas del golfo de Guinea*, p.111-129.

¹⁸ Juan Bautista VILAR, "El convenio franco-español de 1900...", p.68.

¹⁹ Stephen H. ROBERTS, *The History of French Colonial Policy, 1870-1925*, p.361.

²⁰ *La Voz de Fernando Poo*, 25-7-1921, p.13; CÁMARA AGRÍCOLA OFICIAL DE FERNANDO POO, *Instancia y memoria explicativa de la misma...*, p.14.

²¹ *La Voz de Fernando Poo*, 25-7-1921, p.12; FDAM, 252/3.

²² *Revista Hispano-Africana*, 1922-1923; FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *Memoria de la Junta Directiva: 1918*, p.25-29.

²³ AGA, G-175; A. MANDONGO-NZAMBI, "La délimitation...", p.50-51.

²⁴ AGA, G-9.

questa possessió.²⁵ El govern espanyol temia que els alemanys volguessin ocupar l'illa de Fernando Poo (l'actual Bioko).²⁶

Però el conflicte més greu era el contenciós entre Espanya i la francesa Société d'Exploitations Coloniales (SEC). Aquesta societat, mentre es discutia el Tractat de París, va organitzar una gira d'exploració per la Guinea Espanyola. Els expedicionaris van signar pactes de compra de terres amb 150 caps fang. Van inscriure els terrenys "comprats" a notaries de Libreville, de tal forma que després de la ratificació del tractat hispano-gal, van al·legar davant les autoritats espanyoles que havien comprat 18.000 dels 26.000 km² del Muni. Espanya no va considerar vàlids aquests contractes. La SEC va obtenir el suport del Ministeri de Colònies francès i va desencadenar un llarg contenciós jurídic i diplomàtic, que es va arrossegar durant cinc lustres. Les autoritats espanyoles no van cedir, i la SEC va acabar dissolent-se el 1924.²⁷

El 1911 la situació de les fronteres de la Guinea Continental va canviar sobtadament. El creuer alemany *Panther* va fer acte de presència al port d'Agadir i el govern germànic va exigir la seva participació en la gestió del territori marroquí. França es va veure obligada a cedir als alemanys part de la colònia del Congo a canvi de la renúncia d'Alemanya a tota acció colonial al Marroc. La Guinea Continental Espanyola va quedar durant uns anys completament envoltada per territoris alemanys.²⁸ A més, França va cedir a Alemanya el dret a prendre possessió de la Guinea si l'abandonaven els espanyols.²⁹ Els alemanys, amb molta empena, van colonitzar els territoris limítrofs amb el Muni, fins aleshores bandejats per França. Mentre l'interior de la Guinea seguia abandonat, a les seves fronteres, a l'anomenat "Nou Camerun", apareixen a tota velocitat camins, factories, posts militars, plantacions de cacau...³⁰ Els colonialistes espanyols van començar a témer que els alemanys acabessin per ocupar el territori espanyol, ja que van apropiar-se d'algunes localitats situades al Muni. Els alemanys fins i tot van iniciar negociacions per a que Espanya els transferís el domini de l'illa de Corisco.³¹

El 1914 el governador Barrera va estar a punt d'acordar amb les autoritats alemanyes una rectificació dels límits entre els territoris alemanys i espanyols, per tal d'establir una frontera basada en criteris geogràfics de fàcil identificació. Però aquesta iniciativa va ser avortada per l'inici de la Primera Guerra Mundial.³² Durant el conflicte, les forces militars alemanyes i franceses van fer incursions pel te-

²⁵ A. COTTES, *La mission Cottes au Sud-Cameroun*, p.31; A. TARDIEU, *Le mystère d'Agadir*, p.172.

²⁶ AGA, G-853.

²⁷ ACE, G-039-027; Catherine COQUERY-VIDROVITCH, *Le Congo au temps des Grandes Compagnies...*, p.322-330; SOCIÉTÉ D'EXPLORATIONS COLONIALES, *Memoire à l'appui de la demarche...*; La Guinea Española, 20-5-1927, p.9.

²⁸ MERMEIX, *Chronique de l'an 1911*; J. SURET-CANALE, *Afrique noire...*, p.160; A. TARDIEU, *Le mystère d'Agadir*, p.165 i 277.

²⁹ MERMEIX, *Chronique de l'an 1911*, p.134-135 i 309-335; A. TARDIEU, *Le mystère d'Agadir*, p.474 i 530.

³⁰ Stephen H. ROBERTS, *The History of French Colonial Policy...*, p.371; Georges BALANDIER, *Sociologie actuelle de l'Afrique Noire*, p.176.

³¹ Francisco del RÍO JOAN, *África Occidental Española...*, p.129; AGA, G-252; AGA, G-1702, exp. 1.

³² AGA, G-175; AGA, G-176; AGA, G-864; AGA, G-924, exp. 2.

ritori del Muni, aprofitant que els espanyols no l'havien ocupat.³³ Per garantir que aquests fets no es reproduïssin, el general Barrera va establir cinc petits posts militars a la frontera nord, en el primer intent de colonització efectiva de l'interior del Muni. El 1916 França va recuperar el Nou Camerun, i va unir-lo a la colònia de l'Àfrica Equatorial Francesa.³⁴ A partir de la derrota dels alemanys del Camerun, la Guinea Continental Espanyola va quedar envoltada per territoris francesos. I els problemes fronterers encara no estaven resolts: van sorgir diverses polèmiques per la possessió d'alguns poblats situats prop dels límits colonials. Espanya es va haver de retirar d'Akonanguí, el seu post militar més avançat al nord-est. El 1919 els francesos van ocupar Alum, al límit sud-est del Muni. El 1922 Espanya va reclamar la localitat gabonesa de Sam, i França i Espanya es van disputar la possessió del post d'Nguamban, a la riba del riu Ntem, fins al 1927. El 1928 va haver-hi un conflicte de límits a la zona sud, prop d'Akurenam.³⁵ La mala qualitat dels mapes agreujava la confusió. Els francesos del Gabon fins i tot van plantejar-se la possibilitat d'ocupar la Guinea Espanyola, tot al·legant que era *terra nullius*.³⁶

Entre el 1900 i el 1926 les societats alemanyes i britàniques, molt potents a l'Àfrica Equatorial, van incrementar la seva presència al Muni. Els alemanys, que a principis de segle XX ja havien ocupat tots els territoris colonials que corresponien al seu país, van estendre els seus negocis per les zones de la Guinea Espanyola i del Congo francès on encara no s'havia fet efectiva la colonització.³⁷ El 1906, l'explorador Enrique de Almonte, en una gira per l'interior del Muni, ja va constatar la "explotación esquiladora que efectúan en nuestro territorio los tratantes alemanes de la Colonia vecina de Camerún".³⁸ El 1912 les autoritats espanyoles van transmetre una protesta diplomàtica al Camerun per la presència il·legal de tractants germànics al Muni (també hi havia alguns factors alemanys que actuaven legalment, i comerciaven a través de Bata o Olobey).³⁹ Molts colons alemanys fugits del Camerun després de la Primera Guerra Mundial van establir-se a la Guinea.⁴⁰ L'expansió comercial germànica a l'Àfrica Equatorial anava vinculada al projecte Mittelafríka, encaminat a fer efectiu el control colonial alemany sobre la franja equatorial africana.⁴¹

Les factories d'empreses estrangeres es multiplicaven pel territori del Muni. Durant la dècada del 1910 va anar minvant-hi la presència espanyola, com reconeixia la pròpia Administració.⁴² El 1925 es xifraven en 138 els establiments comercials del

³³ AGA, G-252; AGA, G-924, exp. 2; AMAE, H-2891.

³⁴ Général AYMERICH, *La conquête du Cameroun*, p.200.

³⁵ AGA, G-9; AGA, G-175; AGA, G-924, exp. 2; AGA, G-1363; AGA, G-1935.

³⁶ AGA, G-175.

³⁷ A. TARDIEU, *Le mystère d'Agadir*, p.170; A. COTTES, *La mission Cottes...*, p.25 i 82; Capitaine J. B. ROCHE, *Au pays des Pahouins...*, p.164; Heinrich SCHNEE, *La colonización alemana...*, p.40; J. SURET-CANALE, *Afrique noire...*, p.19; Hubert DESCHAMPS, *Traditions orales et archives au Gabon*, p.93; AGA, G-1927.

³⁸ AGA, G-176.

³⁹ AGA, G-9; AGA, G-1783, exp. 3.

⁴⁰ AGA, G-252, exp. 3 i 5.

⁴¹ Helmuth STOECKER, *German Imperialism in Africa*, p.259-262.

⁴² AGA, G-1927.

districte de Bata, dels quals 80 eren alemanys i 10 britànics.⁴³ Alguns factors estrangers, aprofitant la manca de sobirania efectiva espanyola a la zona, mantenien milícies privades i cometien tot tipus d'abusos (era el cas, per exemple, de l'etnòleg pedòfil Günter Tessmann).⁴⁴

EL MUNI: L'ÚLTIM RACÓ DE L'ÚLTIMA COLÒNIA

Si la Guinea era la colònia oblidada d'Espanya, el Muni era el racó més marginal d'aquesta possessió. Totes les prioritats colonials radicaven en l'illa de Fernando Poo, tot i la seva petita superfície (1/13 del continent). El 1923, tan sols el 17% dels colons eren al continent.⁴⁵ L'Estat gairebé no invertia al Muni; quan el 1925 el governador general de Guinea va demanar un emprèstic colonial de 25 milions de pesetes per a la Guinea, tan sols pensava dedicar-ne 1 a la zona continental, encara que estava per colonitzar i era necessari crear-hi totes les infraestructures.⁴⁶ La premsa colonial impresa a Fernando Poo tan sols utilitzava les fotografies del continent per donar una imatge d'exotisme, però totes les informacions solien referir-se a l'illa (ni tan sols el *Boletín Oficial de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea* incloïa mencions al Muni).⁴⁷ Les ambicions alemanyes i franceses sobre el territori van contribuir a la paralització de la inversió; el 1915 l'enginyer cap d'Obres Públiques de la Guinea recomanava “un régimen de cautelosa economía” al Muni “ante lo incierto de su horizonte político y de las directrices de su explotación”.⁴⁸

La Guinea Continental tenia un problema afegit respecte la resta de la colònia: la manca de vaixells que l'unissin a la metròpoli. Les mercaderies havien de ser embarcades en vaixells alemanys, i quan eren desembarcades a les Canàries perdien franquícies (i els costos s'incrementaven pels transbordaments).⁴⁹ A més a més, els vaixells que enllaçaven els diferents territoris guineans no reunien les condicions mínimes i van patir múltiples incidències.⁵⁰

La zona continental estava dividida en dos sotsgovernos: al nord el de Bata i al sud el d'Elobey (que tenia la seva capital a la reduïda illa d'Elobey Chico). Bata va anar guanyant importància i Elobey va anar perdent-la.⁵¹ Es va parlar molt de traslladar la capital del districte d'Elobey a algun punt del continent, però es va trigar molt en fer-ho. De fet, a la zona sud del país la densitat de població era molt baixa, les comunicacions eren absolutament precàries i la colonització estava encara més retardada.

⁴³ AGA, G-574, exp. 16.

⁴⁴ AGA, G-1691, exp. 5; FDAM, llig. 451/11; Philippe LABURTHER-TOLRA, “Des fragments du ciel aux cultes du mal”, p.25-30.

⁴⁵ Gonzalo SANZ CASAS, *Política colonial y organización del trabajo...*, p.33.

⁴⁶ AGA, G-140, exp. 13.

⁴⁷ *La Voz de Fernando Poo*, 1920-1928; *La Guinea Española*, 1914-1926; *Boletín Oficial de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea*, 1920-1924; *Almanaque de las Misiones de Fernando Póo*, 1923-1924.

⁴⁸ Francisco del RÍO JOAN, *África Occidental Española...*, p.240.

⁴⁹ *Boletín Oficial de los Territorios...*, 1924, p.155-156; AGGCE, R. Viguri, C-192.

⁵⁰ *La Guinea Española*, n.º extra de 1928, p.63.

⁵¹ AGA, G-1783, exp. 2; AGA, G-1377, exp. 9; FDAM, 406/1 i 451/9; RAH AM 6 (2)/19.

UNA GRAN GÀBIA

El territori de Río Muni interessava als espanyols, bàsicament, per la seva mà d'obra. L'interès principal dels colons no radicava en colonitzar el terreny, sinó en ocupar-lo per enviar bracers a les plantacions de cacau de Fernando Poo, sempre necessitades d'homes negres⁵² (els blancs no hi efectuaven treballs manuals, per tal de preservar la "superioridad moral" dels caucàsics).⁵³ Entre el 1911 i el 1932, les exportacions de cacau de l'illa van augmentar de 3.496 tones a 11.235 (el preu va incrementar-se paral·lelament); cada cop es necessitaven més treballadors.⁵⁴ La població de l'illa havia estat delmada per la colonització i pels treballs forçats, i van presentar-se problemes en la recerca de bracers estrangers. Les forces colonials pensaven que la solució radicaria en la mobilització dels fang, als què es considerava forts i resistents. El nombre de treballadors enviats del continent a l'illa va passar de 1.997 el 1910 a 7.233 el 1916.⁵⁵ Barrera, el 1911, fins i tot es va plantejar la possibilitat de portar famílies senceres del continent a l'illa, i establir-les allà, per a que treballessin al servei dels plantadors blancs (una idea ja exposada abans per altres colonialistes).⁵⁶

Hi havia, doncs, un cert antagonisme entre els colons de l'illa i els del continent. Els agricultors de l'illa i els importadors/exportadors de cacau (en bona part catalans) no estaven interessats en la colonització efectiva del Muni, ja que això implicaria ocupar la mà d'obra fang al mateix continent i reduir el flux de bracers. De fet, hi havia una polèmica a quatre bandes, amb dos pols a Catalunya. Els fabricants de xocolata, molts d'ells catalans, havien de carregar amb els costos de la producció de cacau de Fernando Poo, i per això rebutjaven el model de colonització en vigor (puntualment, van gaudir del suport de Cambó). Els plantadors i importadors de cacau s'organitzaven al voltant de la Cámara Agrícola de Fernando Poo (molt influïda per la Transatlántica) i de la Unión de Agricultores de Fernando Poo (amb seu a Barcelona), i reclamaven la colonització del territori continental per apropiarse de la seva mà d'obra. Les empreses implicades en la colonització del continent (majoritàriament estrangeres, amb alguna excepció d'Euskadi i Catalunya) demanaven una segregació dels afers de l'illa i del terreny continental, per evitar que aquest fos escanyat per Fernando Poo.⁵⁷ Els fang, per la seva banda, rebutjaven els treballs forçats i la colonització; però la seva opinió no comptava.

El Muni no tenia excessiva capacitat per oferir bracers, ja que la densitat del territori era molt baixa (cap al 1930 la seva població se situava entre 128.000 i 192.000 habitants).⁵⁸ Però, a més, durant els primers anys del segle XX el país fang va patir

⁵² AGA, G-140, exp. 6; AGA, G-175; ANC-CG, c. 10.

⁵³ Francisco del RÍO JOAN, *África Occidental Española...*, p.165.

⁵⁴ Gonzalo SANZ CASAS, *Política colonial y organización del trabajo...*, p.101.

⁵⁵ FDAM, exp. 406/1.

⁵⁶ AGA, G-1928, exp. 1; Juan BRAVO CARBONELL, *Territorios españoles del golfo de Guinea*, p.31.

⁵⁷ AGA, G-832; CCB, exp. 805/4; CCB, exp. 875/9; ANC-CG, c. 4; Gonzalo SANZ CASAS, "La 'Unión de Agricultores de la Guinea Española'", p.66.

⁵⁸ José M. MARTÍNEZ i Eugenio de ARIZCUN, *Memoria de los estudios efectuados...*, p.100; NEGOCIADO DE ESTADÍSTICA, *Resúmenes del año 1941*, p.5; AGA, G-195, exp. 5.

un veritable daltabaix demogràfic, a causa de diverses patologies vinculades a la penetració colonial.⁵⁹ Va haver-hi diverses epidèmies de grip i de verola; es va estendre la malaltia de la son; a partir de la dècada del 1910 es va introduir la sífilis, que va produir una alta mortalitat; a més, l'alcoholisme es va estendre i va tenir efectes nocius per a la salut dels fang...⁶⁰ Entre el 1921 i el 1923, i entre el 1925 i el 1926, va haver-hi dos grans fams, estimulades per les migracions massives, que van provocar el despoblament de la zona sud-est del Muni (en alguns poblats la mortalitat va superar el 40%).⁶¹

El problema de la manca de mà d'obra era comú a tota l'Àfrica Equatorial. La densitat d'aquesta regió era molt baixa, i arreu calien bracers: per portar les mercaderies fins a la costa, per recollir cautxú, per construir camins i d'altres infraestructures, per les explotacions de fusta del Gabon, per lluitar a la Primera Guerra Mundial... La construcció del ferrocarril Congo-Océan, al Congo francès, va mobilitzar a desenes de milers de persones, procedents del Congo, de Centreafrica i de la mateixa Guinea Equatorial. Per tal d'aconseguir bracers es va recórrer als treballs forçats, tant a les colònies franceses com al Camerun i a la Guinea. Les condicions de treball eren pèssimes i la mortalitat, molt alta, per la qual cosa es va recórrer a capturar més bracers per reemplaçar les baixes⁶² (segons alguns càlculs, l'Àfrica Equatorial Francesa va perdre un 40% de la seva població entre el 1908 i el 1916 i un altre 40% entre el 1916 i el 1924).⁶³

La imposició de treballs forçats i la fixació d'impostos van impulsar migracions massives. Les fronteres entre colònies diferents suposaven petits espais de llibertat on es van refugiar pobles sencers; per això, la població va augmentar de forma ràpida a les fronteres septentrional i oriental de la Guinea.⁶⁴ Els estats colonials tractaven d'evitar les "fugues" de treballadors segellant les fronteres. Fins i tot organitzaven incursions per capturar bracers a les poblacions situades a colònies veïnes.⁶⁵ L'establiment de posts militars a les fronteres responia en bona part a un intent d'evitar que la població "pròpia" fugís (o fos enduta) a territoris veïns.

ELS NEGOCIS CATALANS AL MUNI ABANS DE L'OCUPACIÓ

Les forces vives de Fernando Poo tenien por que la colonització efectiva del territori continental no impliqués una reducció de la mà d'obra disponible per treballar

⁵⁹ Jean-Pierre OMOLO, *Éléments de base pour une approche...*, p.53-60.

⁶⁰ AGA, G-292; AGA, G-922, exp. 3; *El Misionero*, maig de 1924, p.74.

⁶¹ AGA, G-175; Gilles SAUTTER, "Les paysans noirs du Gabon septentrional...", p.123 i 132-133.

⁶² André GIDE, *Viaje al Congo*, p.158; E. MAQUET et al., *Histoire de l'Afrique Centrale*, p.115; Georges BALANDIER, *Sociologie actuelle de l'Afrique Noire*, p.56, 97 i 169; Albert LONDRES, *Tierra de ébano*, p.213-243; Catherine COQUERY-VIDROVITCH, *Le Congo au temps des Grandes Compagnies...*, p.10; J. SURET-CANALE, *Afrique noire...*, p.180, 261 i 320; Jean-Pierre OMOLO, *Nnomo Ngah'Wono règnera...*, p.140.

⁶³ J. SURET-CANALE, *Afrique noire...*, p.50.

⁶⁴ AGA, G-7, exp. 11; AGA, G-175; AGA, G-927, exp. 2; André GIDE, *Viaje al Congo*, p.66; David F. GARDINIER, *Historical Dictionary of Gabon*, p.90; Gilles SAUTTER, *De l'Atlantique au fleuve Congo*, p.103 i 129-131; Léon KAPTUE, *Travail et main d'oeuvre au Cameroun...*, p.95; A. COTTES, *La mission Cottes...*, p.50; Jean-Pierre OMOLO, *Nnomo Ngah'Wono règnera...*, p.140.

⁶⁵ AGA, G-175.

a l'illa. A causa de la seva decisiva influència, el govern mai no va destinar gaires esforços a potenciar l'economia del Muni. Malgrat tot, ja al segle XIX hi havia una certa presència espanyola a la regió, centrada bàsicament en el comerç.

La Compañía Transatlántica, amb sotsseu a Santa Isabel, va ser la primera empresa espanyola en establir factories a l'estuari del Muni. El seu agent Pedro Arriola Bengoa, que més tard arribaria a president de la Cámara Agrícola de Fernando Poo, va establir pontons a rius de l'interior del territori. Allà comerciava amb els fang, refermava la sobirania espanyola i aconseguia bracers per a les plantacions de cacau de la Transatlántica a l'illa.⁶⁶ A Elobey Chico, a Bata i a Benito (l'actual Mбини) hi havia algunes empreses espanyoles que comerciaven amb el rerepaís mitjançant intermediaris negres (ndowès, senegalesos, hauses, sierraleonesos o gabonesos).⁶⁷

Es tractava, bàsicament, d'una economia de predació. Els europeus intentaven aconseguir ivori, cautxú i fusta d'okume, d'eben o de pal rosa. Ben aviat l'ivori i el cautxú van començar a exhaurir-se; minvava el nombre d'elefants i començaven a mancar lianes de cautxú (perquè no les sagnaven: les tallaven i no s'organitzaven replantacions).⁶⁸ A més, el cautxú era de molt baixa qualitat: les lianes emprades no eren les idònies i la goma s'adulterava molt. En realitat, el cautxú silvestre ja estava condemnat a desaparèixer a causa de l'aparició de grans plantacions d'hevea a l'Àsia. En canvi, les explotacions d'okume anaven cada cop millor: el preu d'aquesta fusta, que tan sols es troba al Gabon i a la Guinea Equatorial, no va parar de créixer fins al 1930 (va passar de 35 francs per tona el 1913 fins a 800 francs el 1929).⁶⁹

Malgrat tot, la producció d'okume era molt limitada. Fins a principis dels anys vint, els colonitzadors no van crear explotacions forestals al Muni; es limitaven a comprar la fusta ja tallada als fang. Aquests talaven els arbres situats prop dels rius i, quan aquests anaven plens d'aigua, traslladaven els troncs fins als pontons o fins als vaixells. El volum de fusta així transportat era forçosament reduït i de qualitat deficient, a causa de la precarietat dels mitjans usats en la tala.⁷⁰ A més, hi havia un problema afegit: eren les empreses alemanyes les que es beneficiaven principalment del comerç, ja que els espanyols no tenien vaixells per recollir els troncs. Els alemanys tenien un buc que parava a Kogo i a Benito, per carregar els troncs recollits als estuaris del Muni i el Wolo. Així, tota la fusta acabava anant cap a Hamburg; el 1920 se n'exportaven 518 m³, i el 1924 ja se n'exportaven 13.340 m³.⁷¹

⁶⁶ Ibrahim K. SUNDIATA, *From slaving to neoslavery*, p.102-103.

⁶⁷ AGA, G-921; A. LUCAS DE BARRES, *Posesiones españolas del golfo de Guinea*, p.115; Enrique LÓPEZ PEREA, *Fernando Poo y sus dependencias*, p.71; *La Guinea Española*, 25-9-1923, p.14.

⁶⁸ Paul DU CHAILLU, *Voyages et aventures en Afrique Equatoriale*, p.102; J. SURET-CANALE, *Afrique noire...*, p.63; A. COTTES, *La mission Cottés...*, p.70; J. B. ROCHE, *Au pays des Pahouins...*, p.154 i 194.

⁶⁹ J. SURET-CANALE, *Afrique noire...*, p.287 i 365.

⁷⁰ Juan M. CAPDEVIELLE, *El bosque de la Guinea...*, p.38; Julio ARIJA, *La Guinea Española y sus riquezas*, p.207; AGGCE, R. Viguri, C-192.

⁷¹ AGA, G-574, exp. 16; CCB, exp. 456/10; Luis NÁJERA-ANGULO, *Los territorios españoles...*, p.48.

Els fang es mostraven molt interessats en el comerç amb els blancs, tot i que sovint esclataven conflictes amb els factors establerts en el seu territori.⁷² La Guinea Espanyola era un territori on el comerç resultava molt profitós, perquè les mercaderies eren més barates a Bata que al Gabon o al Camerun.⁷³ Malgrat tot, els comerciants, fins ben entrat els anys vint, havien de pagar drets de pas per travessar les zones no ocupades pels espanyols, ja que els clans fang no renunciaven al dret consuetudinari a cobrar duanes. No era excepcional que els venedors negres fossin assaltats.⁷⁴ El govern colonial, per controlar el comerç, va impedir el cobrament de drets de pas amb expedicions militars, va prohibir la venda ambulat i va potenciar l'establiment de factories a prop dels destacaments militars, que van esdevenir pols comercials⁷⁵ (Barrera creia que seria justament el comerç allò que obriria pas a la "civilització", i insistia en l'obertura de vies de comunicació per potenciar els intercanvis).⁷⁶

Entre els béns més sol·licitats hi havia la sal (fins aleshores es consumia la "sal de nipa", elaborada mitjançant la crema de lianes).⁷⁷ L'altre bé especialment cobdiciat eren les armes de foc, molt útils per a la caça i per a la guerra. Els fang travessaven un període de fortes migracions a causa de la pressió colonitzadora, i això havia desembocat en un increment de la violència intercomunitària. A més, els clans fang volien estar preparats per defensar-se en cas de penetració colonial. Tot i que diverses lleis i tractats internacionals ho prohibien, fins l'any 1920 els factors espanyols i alemanys del Muni van vendre als africans pólvora de tracta i escopetes de pistó (armes de qualitat molt inferior a les usades pels colonitzadors).⁷⁸

Les destrals i els matxets europeus també eren molt apreciats, però no s'utilitzaven per a lluitar, sinó per a les tasques del camp i de la llar. Però la major part dels productes que els fang compraven als europeus tenien una utilitat bàsicament sumptuària: alcohol, tabac, roba... Les poblacions de la zona no estaven habituades a l'alcohol d'alta graduació, i tan aviat com van arribar les begudes europees es va estendre l'alcoholisme (amb efectes tràgics per a la salut dels fang). En ben pocs anys el govern espanyol va dictar més de vint disposicions en contra del comerç d'alcohol, però aquest era molt lucratiu i va seguir essent la base dels intercanvis dels espanyols amb els fang. Molts cops es tractava de vi molt adulterat, o de licors de pèssima qualitat (en bona part procedents de Catalunya). El governador de la Guinea va proposar repetidament establir la llei seca per als "indígenes", però els co-

⁷² Jean-Pierre OMBOLO, *Éléments de base...*, p.140; Hubert DESCHAMPS, *Traditions orales et archives au Gabon*, p.84; Günter TESSMANN, *Los pamue...*, p.535; Charles CHAMBERLIN, "The Migration of Fang into Central Gabon...", p.436.

⁷³ Hubert DESCHAMPS, *Traditions orales et archives au Gabon*, p.93; Gilles SAUTTER, *De l'Atlantique au fleuve Congo*, p.130.

⁷⁴ Gregorio GRANADOS, *España en el Muni*, p.53-55.

⁷⁵ AGA, G-1363; Capitaine J. B. ROCHE, *Au pays des Pahouins...*, p.137.

⁷⁶ FDAM, exp. 406/1.

⁷⁷ Günter TESSMANN, *Los pamue...*, p.172; Julián BIBANG OYEE, *La migración fang*, p.131.

⁷⁸ AGA, G-5, exp. 2; AGA, G-1347; AGA, G-1377, exp. 7; FDAM, exp. 491/7; Günter TESSMANN, *Los pamue...*, p.542 i 569.

merciants espanyols apostaven, com a molt, per prohibir només els aiguardents i fomentar el consum de vins i cerveses espanyols (la Cambra de Comerç de Barcelona i diverses empreses privades, com la Cervesa Damm, van recomanar aquesta política). Moltes de les normatives teòricament destinades a combatre l'alcoholisme, en realitat volien afavorir les exportacions de vi espanyol. El 1917, la Guinea importava 718.000 pessetes en vins i alcohols espanyols; el 1932, malgrat totes les reglamentacions, ja n'importava més del doble: 1.487.000 pessetes. Els alcohols espanyols fins i tot es passaven clandestinament al Camerun i al Congo francès.⁷⁹

Juntament amb l'alcohol, el producte espanyol més exportat al Muni era la roba. Els fang, tradicionalment, només duïen faldellins d'escorça, però el 1910 ja s'havia estès l'ús de tela entre els homes. El 1924, a tot el territori del Muni, moltes dones duïen túniques de tela i molts homes levites o guerreres.⁸⁰ També circulaven pel territori gran nombre de complements de vestir: paraigües, barrets, mocadors, collarets de perles de vidre, tovalloles, "calzoncillos-bañadores" i fins i tot el vell guarda-roba d'un teatre d'òpera de Barcelona. El 1925, els teixits, les sabates i els complements de vestir suposaven un 59,4% de les importacions espanyoles a la Guinea.⁸¹ Bona part procedien de Catalunya. Per això, el Foment del Treball va reclamar a Madrid que els dotze vaixells correu de la Transatlàntica que viatjaven anualment a Fernando Poo en virtut d'un acord amb el govern seguissin la línia de la Mediterrània, sortint de Barcelona. La petició no va ser escoltada i es va mantenir una ruta alterna: el vaixell sortia un mes per la Mediterrània i el següent pel Cantàbric (tot i que, quan seguia aquesta última ruta, tot el cacau havia de ser transbordat per conduir-lo a Barcelona).⁸²

Altres negocis van tenir molt menys èxit. Durant un cert temps Espanya va importar del Muni grans quantitats d'iohimbina, un producte vegetal amb propietats tonificants. La nou de palma per elaborar oli es comerciava en petites quantitats, perquè no sortia gaire rentable, a causa de les duanes i de la manca de vies de comunicació al Muni. A la zona fronterera amb el Camerun, a principis dels anys vint, van proliferar les plantacions de cacau impulsades pels fang. El govern no va estimular aquesta producció, perquè creia que el cacau havia de ser un monopoli de les plantacions dels blancs.⁸³

Qualsevol negoci, a la Guinea, topava amb una dificultat bàsica: la manca d'institucions financeres que oferissin crèdits a la colònia. Diverses iniciatives encaminades a la creació d'un banc colonial van fracassar. Malgrat tot, i a excepció de l'inestable període de la Primera Guerra Mundial, durant el primer quart del segle

⁷⁹ AGA, G-163; AGA, G-175; AGA, G-1377; AGA, G-1702; ANC-CG, c. 7; Enrique de ALMONTE, *Lo que vale la Guinea Española*, p.19; J. César BANCIELLA, *Rutas de Imperio...*, p.121; Enrique LÓPEZ PEREA, *Fernando Poo...*, p.29; A. LUCAS DE BARRÉS, *Posiciones españolas...*, p.115; Agustín MIRANDA JUNCO, *Leyes coloniales*, p.1.391.

⁸⁰ Günter TESSMANN, *Los pamue...*, p.196; Joaquín FERNÁNDEZ TRUJILLO, "Protejamos a Guinea", p.341.

⁸¹ AGA, G-921; *Estadística general del comercio exterior de España de 1925*, p.XVI, XX, 6 i 166.

⁸² FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *Memoria de la Junta Directiva: 1941*, p.49.

⁸³ AGA, G-292; AGA, G-574, exp. 16; ACE, G-039-026; *La Voz de Fernando Poo*, març de 1924, p.2; Jaime NOSTI, *Agricultura de Guinea...*, p.15.

xx l'economia del Muni va anar prenent dinamisme. Del 1919 al 1928, les importacions de Guinea van créixer de 5.900.000 pessetes a 13.782.000, i les exportacions van incrementar-se de 11.142.000 a 25.532.000.⁸⁴

EL MUNI: ESPAI VERGE PER A LA COLONITZACIÓ

Essent com era Ríu Muni un territori poc explorat, no van manca iniciatives per posar-lo en explotació, algunes d'elles ben pintoresques. Beltrán Rozpide, de la Real Sociedad Geográfica, va apostar per colonitzar el Muni atorgant el control de les diferents regions a diversos ordes religiosos.⁸⁵ A Barrera, en algun moment, se li va ocórrer portar famílies rifenyas a la Guinea, i la Lliga Africanista Espanyola va proposar colonitzar-la amb afroamericans.⁸⁶ En diverses ocasions es va proposar convertir la Guinea en una colònia penal (una iniciativa que ja s'havia experimentat al segle XIX); la idea no va quallar, però el 1919 s'hi va deportar a uns pocs anarquistes catalans ("bolcheviquistas de lo más peligroso", segons la Lliga Africanista).⁸⁷ També es va ressuscitar, repetidament, el vell pla de colonitzar el territori mitjançant el trasllat de famílies espanyoles (una estratègia que havia tingut resultats desastrosos al segle XIX).⁸⁸

Hi havia una proposta que es repetia de forma insistent: l'entrega de la Guinea Continental a una o vàries companyies concessionàries (de fet, el Camerun i el Congo eren explotats per grans companyies, tot i que aquest sistema era molt qüestionat, perquè deixava el territori depauperat; a la fi, el 1930 els francesos van anul·lar totes les concessions).⁸⁹ Aquestes iniciatives procedien de diversos camps: de missioners, del propi govern, de funcionaris colonials... El 1914, fins i tot el ministre d'Estat apostava per arrendar parcialment el territori del Muni, per tal d'estalviar-se inversions arriscades. Hi havia fins i tot qui proposava que se cedís a les companyies concessionàries les tasques de seguretat i defensa del territori, amb la pràctica desaparició de l'Estat colonitzador a la Guinea Continental.

Diverses empreses espanyoles, amb capitals més aviat minsos, van constituir companyies colonials i van sol·licitar grans concessions al Muni. La majoria d'aquestes societats tenien la seva seu a Catalunya. La Compañía Colonizadora Científica y Comercial de la Guinea Continental Española mantenia forts contactes amb la Cambra de Comerç barcelonina. Frederic Rahola i el Foment del Treball proposaven que es fes una concessió que abastés tot el Muni a la Junta Consultiva de las Posiciones Españolas del África Occidental, que Rahola impulsava (un altre òrgan vinculat al Foment, el Fomento de la Producción Nacional de Caucho y Otros Pro-

⁸⁴ J. César BANCIELLA, *Rutas de Imperio...*, p.103.

⁸⁵ *El Trabajo Nacional*, 1916, p.208.

⁸⁶ AGA, G-9; AGA, G-168, exp. 2.

⁸⁷ AGA, G-168, exp. 2; AGA, G-212, exp. 4; *Revista Hispano-Africana*, 1923, p.245.

⁸⁸ AGA, G-194, exp. 42; *La Voz de Fernando Poo*, juny de 1927, p.5; *Revista Hispano-Africana*, 1923, p.314; Juan BRAVO CARBONELL, *Territorios españoles del golfo de Guinea*, p.11-17 i 27-33.

⁸⁹ *La Guinea Española*, 22-3-1931, p.93.

ductos Tropicales, va demanar més tard algunes concessions menors). També aspirava al control de tot el Muni la Compañía de Tabacos de Filipinas. La Compañía Hispanocolonial de Biafra, creada el 1926 i amb seu a Barcelona, aspirava “tan sols” al control d’una sisena part del territori continental de la Guinea. Aquestes propostes no van prosperar, bàsicament, per l’oposició del governador Barrera, que titllava els impulsors d’aquestes iniciatives d’estafadors i d’africanistes “pour rire” (no li mancava raó, en la majoria dels casos). També els colons espanyols presents a la Guinea es van oposar radicalment a la cessió del Muni a una companyia concessionària, ja que esperaven obtenir mà d’obra i beneficis d’aquest territori en el futur.⁹⁰

PENETRACIÓ PAS A PAS

Cap dels grans plans de colonització del Muni va aconseguir fer-se realitat. Ni les tropes d’Infanteria de Marina destinades al territori, ni els seus substituïts de la Guàrdia Colonial, van ser capaços d’ocupar gaire territori més que una franja costanera. Per manca de pressupost, els efectius de la Guàrdia Colonial eren molt minsos. Barrera va enviar centenars de peticions a Madrid tot sol·licitant un increment del pressupost per fer efectiva l’ocupació del territori amb l’establiment de més posts militars. El governador pretenia fixar destacaments al voltant de totes les fronteres, a dos dies de marxa un de l’altre, com pas previ a l’ocupació efectiva de l’interior del país. No va obtenir cap resposta satisfactòria. Amb l’esclat de la guerra mundial, Barrera va accelerar l’ocupació de la frontera nord per tal d’evitar incursions armades per territori guineà. Amb els excedents del pressupost va establir cinc petits destacaments. Després de la guerra mundial es va completar l’ocupació de la frontera nord, però no es va continuar amb l’establiment de posts.

Barrera, durant els quinze anys que va estar al front de la colònia, va realitzar sis llargs viatges d’exploració al continent, en els quals va donar els primers passos per a l’ocupació. Aquest governador no era partidari de conquerir el territori mitjançant una repressió militar contundent (com la que s’estava duent a terme al Marroc en aquella època), sinó que des de posicions paternalistes defensava l’anomenada política “d’atracció”, basada en la recerca d’aliats guineans. Davant la manca de mitjans militars, la política d’atracció es va veure reforçada: es regalaven fusells als caps aliats als espanyols, es limitaven al màxim les incursions militars hispanes... Molts colons, funcionaris i missioners van criticar aquesta estratègia, que consideraven excessivament tova.⁹¹

⁹⁰ AGA, G-146, exp. 2; AGA, G-168, exp. 2; AGA, G-197; ANC, Fons Cía. Transatlàntica, exp. 1037; CCB, exp. 461/15; *La Guinea Española*, 10-5-1924, p.5; *La Guinea Española*, 25-10-1926, p.14; *Revista Hispano-Africana*, 1922, p.238; *Revista Hispano-Africana*, 1923, p.316; Enrique de ALMONTE, “Someras notas de la Isla...”, p.324; *Compañía Hispanocolonial de Biafra*, p.30; *¿Debe España conservar nuestras posesiones de Guinea?*, p.63-67; FOMENTO DE LA PRODUCCION NACIONAL DEL CAUCHO, *Memoria social*, p.28; MINISTERIO DE ESTADO, *Memoria a las Cortes...*, p.23 i 77.

⁹¹ ACE, G-039-021; AGA, G-9; AGA, G-140, exp. 11; AGA, G-175; AGA, G-575; AGA, G-928, exp. 1; AGA, G-1702; AMAE, H-2890; ANC-CG, c. 11; *La Guinea Española*, 1921, p.137; Manuel GÓNGORA, *Ángel Barrera...*, p.65-66 i 85-100.

No arribaven fons per a la colonització, ni de l'Estat ni de capitals privats.⁹² Durant anys, Barrera, amb el suport de la Cambra de Fernando Poo, va demanar infructuosament que l'Estat emetés un emprèstit colonial.⁹³ Algunes de les expedicions a l'interior del Muni va pagar-les ell mateix, de la seva pròpia butxaca.⁹⁴

UNA CONQUESTA TARDANA

A finals de l'any 1925, la situació de la Guinea va capgirar-se. Primo de Rivera va sostreure les competències colonials del Ministeri d'Estat i va transferir-les a una nova Direcció General del Marroc i Colònies, integrada en la Presidència del Govern (una vella reivindicació de les institucions colonialistes). Va posar al front d'aquesta institució al general Jordana, l'expert colonial del Directori, i va designar governador general de la Guinea al general Núñez de Prado. Ambdós estaven d'acord en impulsar la colonització de tot el territori. El Directori va donar un pas que havia trigat vint-i-cinc anys: va oferir una subvenció de 22 milions de pessetes a la colònia. Una petita part d'aquesta es va emprar per ampliar el cos de la Guàrdia Colonial i per construir posts militars al perímetre del país, tot seguint la vella estratègia dissenyada per Barrera. L'operació de construcció de destacaments va portar-se a terme amb un mínim de violència i amb un cost ben mòdic: 60.000 pessetes.⁹⁵

Amb els diners del Directori, i amb els treballs forçats imposats als fang, la xarxa de camins es va estendre, i ben aviat van poder circular cotxes per les principals vies. Es van crear algunes localitats. Els colons van començar a afluir en grans quantitats. Es va establir una línia marítima regular que unia la Península amb el Muni. Les empreses de la metròpoli i de Fernando Poo van adquirir terrenys al continent i els van posar en explotació. Es van capturar molts fang i se'ls va enviar a l'illa, que també va ampliar el nombre de bracers amb la signatura d'un conveni amb Libèria (la producció de cacau va poder incrementar-se ràpidament).⁹⁶

A partir d'aleshores va començar a destacar, entre els inversors al Muni, la família Güell-Comillas (tot i que a nivell financer passava per mals moments). El 1925 la Transatlántica va liquidar tots els seus interessos a la colònia equatorial, per cedir-los a la nova Compañía Colonial de África. El 1929 el Banco Hispano-Colonial (del grup Comillas), amb el suport del Banco de Catalunya, va impulsar la creació de la Compañía Española de Colonización Africana (AIENA). Aquesta empresa, amb seu a Barcelona, va fer-se amb el control de bona part dels negocis de la Compañía Colonial de África a Fernando Poo, però a més va obtenir nombroses concessions al Muni, fins a esdevenir la primera societat d'aquesta part de la colònia: va

⁹² AGA, G-179, exp. 2.

⁹³ AGA, G-252.

⁹⁴ AGA, G-9.

⁹⁵ AGA, G-168, exp. 4, n. 20; AGA, G-197, exp. 1; AGA, G-857, exp. 1; AGA, G-1377, exp. 4; AGA, G-1632; AGA, G-1723, exp. 6; ANC-CG, c. 7; CCB, exp. 586/1; *La Voz de Fernando Poo*, diciembre de 1925, p.2; Abelardo de UNZUETA, *Guinea Continental Española*, p.40 i 336.

⁹⁶ AGA, G-929, exp. 5; AGA, G-1377, exp. 8; ANC-Fons Transatlántica, exp. 1037; *La Guinea Española*, 10-4-1930, p.11.

penetrar amb força al sector forestal (posseïa, fins i tot, dues instal·lacions industrials a Barcelona i a València), va invertir en plantacions de cafè i va dedicar-se al conreu d'altres productes tropicals. El Banco de Cataluña també va ser un dels impulsors de la creació del Banco Exterior de España, que va esdevenir un dels principals accionistes de l'ALENA i la principal institució de crèdit de la colònia.⁹⁷

BIBLIOGRAFIA

- ALENA. *La Compañía Nacional de Colonización Africana, ALENA, y sus negocios*. Barcelona: Artes Gráficas S. A., 1931.
- ALMONTE, Enrique de. "Someras notas de la Isla de Fernando Poo y de la Guinea Continental Española". *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, XLIV (1902).
- *Los naturales de la Guinea española considerados bajo el aspecto de su condición de súbditos españoles: conferencia pronunciada en sesión pública de la Real Sociedad Geográfica...* Madrid: Imp. del Patronato de Huérfanos de la Administración Central, 1910.
- *Lo que vale la Guinea Española*. Madrid: Cuerpo de Intendencia Militar, 1912.
- ARIJA, Julio. *La Guinea Española y sus riquezas*. Estudios coloniales. Madrid/Barcelona: Espasa-Calpe, 1930.
- AYMÉRICH, général. *La conquête du Cameroun*. París: Payot, 1933.
- BALANDIER, Georges. *Sociologie actuelle de l'Afrique Noire*. París: Presses Universitaires de France, 1971.
- BANCIELLA BÁRCENA, J. César. *Rutas de Imperio: Fernando Poo y Guinea*. Madrid: Victoriano Suárez, 1945.
- BECKER ZUAZUA, Fernando. "El Banco Exterior de España y su tiempo (1929-1939)". Tesi doctoral inèdita. Facultad de Económicas y Empresariales de la Universidad Autónoma de Madrid, 1988.
- BIBANG OYEE, Julián (ed.). *La migración fang. Dulu Bon Be Afrikara*. Madrid: Malamba, 1995.
- BRAVO CARBONELL, Juan. *Territorios españoles del golfo de Guinea*. Madrid: Zoila Ascasibar, 1929.
- CÁMARA AGRÍCOLA OFICIAL DE FERNANDO POO. *Instancia y memoria explicativa de la misma elevada al Directorio Militar el 29 de enero de 1924*. Barcelona, 1924.
- CAPDEVIELLE, Juan M. *El bosque de la Guinea. Exploración y explotación*. Madrid: Dossat, 1947.
- CARRASCO GONZÁLEZ, Antonio. "La negociación del Tratado de París de 1900. Los límites definitivos de Guinea". *Estudios Africanos*, XII, 22-23 (1998).

⁹⁷ AGGCE, Fons R. Viguri, exp. C-187/15, C-187/24 i C-192; ALENA, *La Compañía Nacional de Colonización Africana, ALENA, y sus negocios*, p.3 i 23; COMPAÑIA TRANSATLÁNTICA, *Memoria leída...* el 21 de diciembre de 1925, p.13; Fernando BECKER, "El Banco Exterior de España...", p.171, 215 i 234.

- CHAMBERLIN, Charles. "The Migration of Fang into Central Gabon during the Nineteenth Century: A New Interpretation". *International Journal of African Historical Studies*, XI, 3 (1978).
- Compañía Hispanocolonial de Biafra. Barcelona, 1926.
- COMPAÑÍA TRANSATLÁNTICA. *Memoria leída en la Junta General Ordinaria del 21 de diciembre de 1925*. Barcelona: El Siglo XX, 1925.
- COQUERY-VIDROVITCH, Catherine. *Le Congo au temps des Grandes Compagnies Concessionnaires, 1898-1930*. París: Mouton, 1972.
- COTTES, A. *La mission Cottes au Sud-Cameroun*. París: Ernest Leroux, 1911.
- ¿Debe España conservar nuestras posesiones de Guinea? Barcelona: La Voz de Fernando Poo, 1916.
- DESCHAMPS, Hubert. *Traditions orales et archives au Gabon*. París: Berger-Levrault, 1962.
- DU CHAILLU, Paul. *Voyages et aventures en Afrique Equatoriale*. París: Sépia, 1996.
- Estadística general del comercio exterior de España*. Madrid: Dirección General de Aduanas, 1920-1931.
- FERNÁNDEZ TRUJILLO, Joaquín. "Protejamos a Guinea". *Revista Técnica de la Guardia Civil*, núms. 157-170 (1923-1924).
- FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL DEL CAUCHO. *Memoria social*. Barcelona, 1926-1927.
- GARCÍA CANTÚS, María Dolores. "Fernando Poo: una aventura colonial española en el África Occidental, 1778-1900". Tesis doctoral inédita. Universitat de València, Facultat de Geografia i Història, 2003.
- GARDINIER, David E. *Historical Dictionary of Gabon*. Metuchen/Londres: The Scarecrow Press, 1981.
- GIDE, André. *Viaje al Congo*. Buenos Aires: Raigal, 1955.
- GILLIS, Fernando. *Importancia agrícola y comercial de nuestras posesiones del golfo de Guinea*. Madrid: Círculo de la Unión Mercantil e Industrial, 1927.
- GÓNGORA ECHENIQUE, Manuel. *Ángel Barrera y las posesiones españolas del golfo de Guinea*. Madrid: 1923.
- GRANADOS, Gregorio. *España en el Muni*. Madrid: Ministerio de la Marina, 1907.
- GUTIERREZ SOBRAL, José. "La Guinea Española". *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, XLIV (1902).
- JOVER Y TOVAR, Pedro. "De Cádiz a Fernando Poo y al Muni". *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, XLIV (1902).
- KAPTUE, Léon. *Travail et main d'oeuvre au Cameroun sous le régime français (1916-1952)*. París: L'Harmattan, 1986.
- LABURTHE-TOLRA, Philippe. "Des fragments du ciel aux cultes du mal". A: DD. AA. *Fang*. París: Ed. Dapper, 1992.
- LOMBARDERO VICENTE, Manuel. "Cartografía del África Española". A: DD. AA. *España en África*. Madrid: CSIC-IDEA, 1949.
- LONDRES, Albert. *Tierra de ébano*. Barcelona: B. Bauzá, 1929.

- LÓPEZ PEREA, Enrique. *Fernando Poo y sus dependencias. Estudios y observaciones hechas en el país*. Barcelona, 1912.
- LUCAS DE BARRES, A. *Posesiones españolas del golfo de Guinea*. México, 1918.
- MANDONGO-NZAMBI, A. "La délimitation des frontières du Gabon (1885-1911)". *Cahiers d'Études Africaines*, IX, 33 (1969).
- MAQUET, E., I. B. KAKE i J. SURET-CANALE. *Histoire de l'Afrique Centrale*. París: Présence Africaine, 1971.
- MARTÍNEZ DE PONS, José M. i Eugenio DE ARIZCUN Y DE CARRERA. *Memoria de los estudios y observaciones efectuados, en comisión del servicio, en los Territorios Españoles del Golfo de Guinea* [mecanuscrit]. Madrid, 1935.
- MERMEIX. *Chronique de l'an 1911*. París: Bernard Grasset, 1912.
- MINISTERIO DE ESTADO. *Memoria a las Cortes referente a la situación política y económica de las posesiones españolas del golfo de Guinea*. Madrid, 1914.
- MIRANDA JUNCO, Agustín. *Leyes coloniales*. Madrid, 1945.
- NÁJERA ANGULO, Luis. *Los territorios españoles del golfo de Guinea. Estado sanitario actual*. Madrid, 1932.
- NEGOCIADO DE ESTADÍSTICA. GOBIERNO GENERAL DE LOS TERRITORIOS ESPAÑOLES DEL GOLFO DE GUINEA. *Resúmenes del año 1941*. Madrid: Artes Gráficas Diana, 1943.
- NERÍN, Gustau. *Guinea Equatorial. Història en blanc i negre*. Barcelona: Empúries, 1998.
- NOSTI, Jaime. *Agricultura de Guinea, promesa para España*. Madrid: CSIC-IDEA, 1948.
- NOVO, P. i F. CHICARRO. "Notas de un viaje por la Guinea continental Española". *Boletín de la Sociedad Geográfica Nacional*, LXXIV (1934).
- OMBOLO, Jean-Pierre. *Éléments de base pour une approche ethnologique et historique des Fang-Beti-Boulou* [mecanuscrit]. Université de Yaoundé, 1983.
- Nnomo Ngah'Wono règnera sur les Éton. *Une épopée Béti ou le commandement indigène d'institution coloniale en question*. Yaoundé: Presses Universitaires de Yaoundé, 1998.
- RÍO JOAN, Francisco del. *África Occidental Española (Sáhara y Guinea)*. Madrid: Revista Técnica de Infantería y Caballería, 1915.
- ROBERTS, Stephen H. *The History of French Colonial Policy, 1870-1925*. Londres: Frank Cass, 1963.
- ROCHE, capitaine J. B. *Au pays des Pahouins (du Rio Mouny au Cameroun)*. París: Charles-Lavauzelle, 1904.
- SAAVEDRA Y MAGDELENA, Diego. *España en el África Occidental. Río de Oro y Guinea*. Madrid, 1910.
- SAINZ RAMÍREZ, José. *Imperios coloniales*. Madrid: Editora Nacional, 1942.
- SANZ CASAS, Gonzalo. "La 'Unión de Agricultores de la Guinea Española'". *L'Avenç*, 19 (1979).

- *Política colonial y organización del trabajo en la isla de Fernando Poo, 1880-1930*. Tesis doctoral inédita. Universitat de Barcelona, 1984.
- SAUTTER, Gilles. “Les paysans noirs du Gabon septentrional. Essai sur le peuplement et l’habitat au Woleu-Ntem”. *Cahiers d’Outre-Mer*, 14 (1951).
- *De l’Atlantique au fleuve Congo. Une géographie du sous-peuplement*. París: Mouton, 1966.
- SCHNEE, Heinrich. *La colonización alemana. El pasado y el futuro*. Madrid/Munich: Editora Internacional, 1928.
- SOCIÉTÉ D’EXPLORATIONS COLONIALES. *Memoire à l’appui de la demarche présenté pour la Société d’Explorations Coloniales*. París, 1911.
- SOIJOL, Carlos. *Ventajas para España de la conservación de nuestras colonias de Fernando Poo*. Barcelona, 1916.
- STOECKER, Helmuth (ed.). *German Imperialism in Africa*. Londres: Hurst, 1986.
- SUNDIATA, Ibrahim K. *From slaving to neoslavery. The Bight of Biafra and Fernando Poo in the Era of Abolition*. Madison: University of Wisconsin Press, 1996.
- SURET-CANALE, J. *Afrique noire. L’ère coloniale, 1900-1945*. París: Éditions Sociales, 1977.
- TARDIEU, A. *Le mystère d’Agadir*. París, 1912.
- TESSMANN, Günter. *Los pamue (Los fang)*. Madrid: Universidad de Alcalá de Henares, 2004.
- UNZUETA, Abelardo de. *Guinea Continental Española*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1944.
- VILAR, Juan Bautista. “El convenio franco-español de 1900 en los orígenes de la República de Guinea Ecuatorial”. *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*, XXIX, 3-4 (1971).

PUBLICACIONES PERIÒDIQUES

- Almanaque de las Misiones de Fernando Poo* (1922-1924).
- Boletín Oficial de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea* (1914-1926).
- El Misionero* (1923-1930).
- El Trabajo Nacional* (1916-1931).
- La Guinea Española* (1920-1931).
- La Voz de Fernando Poo* (1920-1928).
- Revista Hispanoaficana* (1922-1923).

ARXIUS CONSULTATS

- ACE: Archivo del Consejo de Estado (Madrid).
- AGA: Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares), Fons África.
- AHA: Archivo General Histórico del Aire (Villaviciosa de Odón).
- AGGCE: Archivo General de la Guerra Civil Española (Salamanca), Fons Ramón Víguri.

AMAE: Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid).

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), Fons Casa de la Guinea i Fons Cía. Transatlántica.

CCB: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona.

FDAM: Fondo Documental Antonio Maura (Madrid).

RAH: Real Academia de Historia (Madrid), Fondo Romanones.